

Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

ОДЕСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ШКОЛА: ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ

Колективна монографія

За загальною редакцією доктора філологічних наук,
професора Т. Ю. Ковалевської

Одеса
2024

УДК 81-11Одеса(477)

ББК 81.1Одеса я9

О 41

Колектив авторів:

доктори філологічних наук: Дружинець М. Л., Карпенко О. Ю., Кениз А. В., Ковалевська Т. Ю., Кондратенко Н. В., Кутуза Н. В., Неклесова В. Ю., Рева-Левшакова Л. В., Романченко А. П.; кандидати філологічних наук: Альбота С. М., Гриців Н. М., Дмитрієв С. В., Завальська Л. В., Ковальська Н. А., Лакомська І. В., Любецька В. В., Перхач Р.-Ю. Т., Поліщук С. С., Сікорська О. О., Стоянова Д. Ф., Ткаченко Г. В., Шаніна О. С.; кандидат педагогічних наук Шийка Ю. І.; ст. викладач Олексів Г. Д.; аспіранти: Івлєва С. М., Швець Ю. В.

Рецензенти:

Валюх З. О. – доктор філологічних наук, професор Київського національного лінгвістичного університету;

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор Херсонського державного університету;

Приходько Г. І. – доктор філологічних наук, професор Запорізького національного університету.

Рекомендовано до друку Вченою радою філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 10 від 16.05.2024 р.)

О 41 **Одеська лінгвістична школа: пріоритетні напрями:** колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. – Одеса: Видавець С.Л. Назарчук, 2024. – 244 с.

Черговий випуск колективної монографії присвячено результатам досліджень у різних ділянках української та інших слов'янських та романо-германських мов на рівні синхронії й діахронії, зокрема багатоаспектній реконструкції глибинної природи і функційних особливостей мови, дослідженню її специфіки у слов'янському і світовому комунікативному контексті, висвітленню новітніх напрямів сучасної лінгвістики, обґрунтуванню креативних підходів до наукової кваліфікації мовних виявів, а також інноваційним і традиційним технологіям навчання. У монографії представлено праці вчених Одеської лінгвістичної школи в широкому спектрі їхніх наукових інтересів, систематизовано актуальні напрями наукових пошуків та окреслено перспективи подальших досліджень.

Адресовано науковцям, аспірантам, студентам, усім, кого цікавить лінгвістична проблематика.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
------------------------	---

РОЗДІЛ 1.

СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОЛІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМ	10
--	----

М. Л. Дружинець / M. L. Druzhynets

ОРФОВИМОВА: ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОГРЕСИВНІ ЛІНІЇ РОЗВИТКУ	10
---	----

UKRAINIAN ORAL SPEECH IN THE ORPHOEPIIC ASPECT:
MAIN ISSUES

А. П. Романченко / A. P. Romanchenko

СИНОНІМІЯ Й ВАРІАНТНІСТЬ ОНІМІВ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ ТА ПАРЕМІЯХ	19
---	----

SYNONYMY AND VARIATION OF ONYMS
IN PHRASEOLOGICAL UNITS AND PROVERBS

С. В. Дмитрієв / S.V. Dmytriev

ЄСЕ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НУШ	27
--	----

ESSAY AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF COMMUNICATIVE
COMPETTENCE IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Н. А. Ковальська / N. A. Kovalska

СИНТАКСИЧНА ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ НАУКОВОГО СТИЛЮ	34
--	----

SYNTACTIC EXPRESSIVENESS
AS A COMPONENT OF SCIENTIFIC STYLE

В. В. Любецька / V. V. Liubetska

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ І СЛУХАЧІВ	42
---	----

FORMATION OF THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD
IN FOREIGN STUDENTS AND LISTENERS

С. С. Поліщук / S. S. Polishchuk

ЛЕКСИКА КОНОПЛЯРСТВА ЯК СКЛАДНИК СЛОВНИКА
ГОВІРОК СЕРЕДНЬОГО НАДБУЖЖЯ.....49

HEMP GROWING VOCABULARY AS A COMPONENT
OF THE DICTIONARY OF THE MIDDLE BUG AREA DIALECTS

О. О. Сікорська / O. O. Sikorska

СЕМАНТИЧНА ОСНОВА КАТЕГОРІЇ ПОТЕНЦІЙНОСТІ.....67

SEMANTIC FOUNDATION OF POTENTIALITY CATEGORY

О. С. Шаніна / O. S. Shanina

ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОГО МЕДИЧНОГО
ДИСКУРСУ НА ЕТАПІ СИСТЕМНОГО ОПИТУВАННЯ75

THE PROBLEM OF FUNCTIONING OF MODERN MEDICAL
DISCOURSE AT THE STAGE OF SYSTEMATIC SURVEY

С. М. Івлева / S. M. Ivlieva

РОЗВИТОК ВОЄННОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ
В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ
(НА ПРИКЛАДІ ДОБИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА).....85

IMPACT OF HISTORICAL EVENTS ON THE FORMATION
OF MILITARY TERMINOLOGY DURING
THE COSSACK ERA IN UKRAINE (XVI-XVII CENTURIES)

О. Ю. Карпенко, V. Yu. Neklesova, G. V. Tkachenko /

О. Ю. Карпенко, В. Ю. Неклесова, Г. В. Ткаченко

REVERSE ASSOCIATIVE ONYMIC DICTIONARY
(THE DATA FROM 2006 AND 2021)95

ЗВОРОТНИЙ АСОЦІАТИВНИЙ ОНІМНИЙ СЛОВНИК
(ДАНІ ЗА 2006 ТА 2021 РОКИ)

R.-Yu. T. Perkhach, S. M. Albota / Р.-Ю. Т. Перхач, С. М. Альбота

TRANSLATION OF ENGLISH MEDICAL ABBREVIATIONS
INTO UKRAINIAN THROUGH ANTCONC128

ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКИХ МЕДИЧНИХ СКОРОЧЕНЬ
НА УКРАЇНСЬКУ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОГРАМИ ANTCONC

РОЗДІЛ 2.
ЛІНГВІСТИЧНІ ВИМИРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ141

Л. В. Рева-Левшакова / L. V. Reva-Lievshakova

МОВНІ ТАЄМНИЦІ І ХУДОЖНІ АКЦЕНТИ
В ОПОВІДАННЯХ В. ПІДМОГИЛЬНОГО141
LANGUAGE SECRETS AND ARTISTIC ACCENTS
IN THE STORIES OF V. PIDMOHYLNYI

**Н. М. Гриців, Ю. І. Шийка, Г. Д. Олексів /
N. M. Hrytsiv, Yu. I. Shyika, H. D. Oleksiv**

КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ ЛЕКСИЧНОГО РІВНЯ РОМАНУ
ЕРНЕСТА ГЕМІНГВЕЯ «ФІЄСТА. І СОНЦЕ СХОДИТЬ»150
QUANTITATIVE CHARACTERISTICS OF THE LEXICAL LEVEL
OF THE NOVEL «FIESTA. AND SUN ALSO RISES»
BY ERNEST HEMINGWAY

Д. Ф. Стоянова / D. F. Stoianova

ПОШИРЕННЯ ТВОРІВ ІОАНИКІЯ ҐАЛЯТОВСЬКОГО
СЕРЕД ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН:
МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ САМУЇЛА БАКАЧИЧА.....159
SPREAD OF THE WORKS OF I. GALYATOVSKYI
AMONG THE SOUTHERN SLAVS: LANGUAGE FEATURES
OF THE TRANSLATION BY SAMUIL BAKACHYCH

Ю. В. Швець / Yu. V. Shvets

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛІНГВОМЕНТАЛЬНИХ
СКЛАДНИКІВ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ ГУСТАТОРНИМИ МАРКЕРАМИ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗРАЗКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ 18 – 21 СТ.).....174
LINGUISTIC AND CULTURAL INTERPRETATION OF LINGUISTIC
COMPONENTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH GUSTATORY
MARKERS (ON THE BASIS OF SAMPLES OF UKRAINIAN FICTION
OF THE 18TH – 21ST CENTURIES)

РОЗДІЛ 3.
ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СУГЕСТІЙНИХ ДИСКУРСІВ 188

А. В. Кениз / A. V. Kenyz

КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ВОЄН: АСПЕКТ ПАТОГЕННОСТІ..... 188
COMMUNICATIVE SPECIFICITY OF MODERN
INFORMATION WARFARE: PATHOGENICITY ASPECT

Т. Ю. Ковалевська / T. Yu. Kovalevska

ТЕХНОЛОГІЙНИЙ КОМПЛЕКС
НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОРЕКЦІЇ 199
TECHNOLOGICAL COMPLEX
OF NEUROLINGUISTIC CORRECTION

Н. В. Кондратенко / N. V. Kondratenko

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ІЗ ВСТАНОВЛЕННЯ
МОВЛЕНЄВИХ АКТИВ ОБРАЗИ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ:
ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ 210
ETHNONYMS AS MARKERS OF NEGATIVE EVALUATED
INFORMATION IN SEMANTIC-TEXTUAL LINGUISTIC EXPERTISE

Н. В. Кутуза / N. V. Kutuza

МЕДІАВІРУСНЕ ЗАРАЖЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІПСО:
МАНІПУЛЯЦІЇ У МЕРЕЖЕВОМУ ДИСКУРСІ 217
MEDIA VIRAL INFECTION AS A TOOL
OF PSYOPS MANIPULATION IN NETWORK DISCOURSE..... 225

Л. В. Завальська / L. V. Zavalska

ТРОЛІНГ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРЕЗИДЕНТСЬКОМУ ДИСКУРСІ:
ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ ВИМІР 225
TROLLING IN THE UKRAINIAN PRESIDENTIAL DISCOURSE:
THE LINGUISTIC AND PRAGMATIC DIMENSION..... 232

І. В. Лакомська / I. V. Lakomska

ВПЛИВОВІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДІЙНИХ НОВОТВОРІВ 233
INFLUENTIAL FEATURES OF MEDIA INNOVATIONS

ПЕРЕДМОВА

Черговий (десятий) випуск колективної монографії продовжує традиції, закладені в матеріалах попередніх видань: «Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків» (2014), «Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів» (2015, 2016), «Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій» (2017), «Одеська лінгвістична школа: модерні парадигми» (2018), «Одеська лінгвістична школа: класичне і новітнє» (2019), «Одеська лінгвістична школа: кола реконструкцій» (2020), «Одеська лінгвістична школа: траєкторії досліджень» (2021), «Одеська лінгвістична школа: виміри сьогодення» (2023), високий науковий рівень яких відзначено провідними вченими України, що й спонукало представників Одеської лінгвістичної школи до подальшої систематизації та узагальнення результатів наукових здобутків. Представлена колективна праця «Одеська лінгвістична школа: пріоритетні напрями», традиційно укладена на основі матеріалів Круглого столу, присвяченого Дню науки, містить розробки вчених філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – кафедр української мови та мовної підготовки іноземців, прикладної лінгвістики; факультету романо-германської філології – кафедри граматики англійської мови, кафедри лексикології та стилістики англійської мови; учених-лінгвістів інших ЗВО Одеси: Одеський національний медичний університет, Одеський національний економічний університет; мовознавців інших ЗВО України: Національний університет «Львівська політехніка», Київська академія прикладних мистецтв та ін. Представники вищеназваних закладів у своїх працях продовжують традиції Одеської лінгвістичної школи, закладені такими видатними постатями, як член-кореспондент НАН України доктор філологічних наук, професор Карпенко Ю. О., доктор філологічних наук, професор Бондар О. І., доктор філологічних наук, професор Бевзенко С. П., доктор філологічних наук, професор Бровченко Т. О., доктор філологічних наук, професор Нушикян Е. О., доктор філологічних наук, професор Смольська А. К., кандидат філологічних наук, доцент Москаленко А. А. та ін. У колективній монографії представлено ґрунтовні розробки вчених Одеської ономастичної школи, Одеської школи сугестивної лінгвістики, а також праці з діалектологічної проблематики, основи якої закладено доктором філологічних наук, професором, директором Інституту української мови НАН України, Почесним доктором Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Гриценком П. Ю. Така багатогранність наукових напрямів сприяє не лише ознайомленню наукової спільноти з напрацюваннями вчених – представників Одеської лінгвіс-

тичної школи, а й загальній еволюції вітчизняного мовознавства, його інтеграції у світовий науковий простір.

Десятий випуск колективної монографії, як і попередні видання, має на меті узагальнення наукових досягнень представників Одеської лінгвістичної школи у всьому розмаїтті її наукових напрямів, системну презентацію наявних дослідницьких студій, розвиток сучасної методологічної бази опрацювання актуальних корпусів поліжанрового мовного матеріалу на ґрунті української та світової лінгвістичної науки. Так, у матеріалах колективної праці представлено ґрунтовні розробки, присвячені дидактичним проблемам, аналізу лексико-граматичної та стилістичної систем української, болгарської, англійської та інших світових мов; проблемам словотворення і діалектології; різновекторній інтерпретації художнього мовлення в його розмаїтих хронологічних і жанрових виявах; висвітлено актуальні питання когнітивної, комунікативної і соціолінгвістики, сугестивної і психолінгвістики, лінгвопрагматики, нейролінгвістичного програмування, дискурсології, політичної і медіалінгвістики тощо.

Колективна монографія складається з трьох розділів, об'єднаних спільною тематикою. Кожний розділ розпочинається фундаментальними працями вчених – докторів філологічних наук (відповідно за алфавітом), після яких представлено ґрунтовні розробки кандидатів філологічних наук і молодих науковців – викладачів та аспірантів.

Перший розділ «Система мови в колі сучасних дослідницьких парадигм» присвячено розгляду фундаментальних проблем класичних і новітніх напрямів мовознавства, зокрема ономастики, лексикології, стилістики, діалектології, лінгводидактики тощо. Так, розглянуто активні процеси в царині орфоєпії й лексико-семантичної системи сучасної української мови, запропоновано розгляд двох зворотно-онімних асоціативних словників як потужних методичних інструментів ономастичних досліджень, проаналізовано діалектне мовлення у різних локальних сегментах на матеріалі лексикографічних праць, досліджено мовні та мовленнєві особливості медичного дискурсу, теоретичні засади синтаксичної експресивізації наукового мовлення, представлено розробки з методики навчання іноземних студентів.

Другий розділ «Лінгвістичні виміри художнього тексту» містить розробки з теоретичних і практичних проблем функціонування мовних елементів у різножанрових площинах художніх творів: розглянуто загальнотеоретичні проблеми вивчення художнього тексту, його лінгвокультурологічні аспекти, здійснено ґрунтовний аналіз експресивно-емотивних засобів і категорій у структурі художнього дискурсу; виявлено актуальні ідіолектні особливості, психоментальні домінанти та базові концептосфери у творах таких українських класиків, як І. Котляревський, І. Нечуй-Левицький, У. Самчук, українського письменника розстріляного відродження В. Підмогильного; зарубіж-

них майстрів слова (Е. Гемінгвей), сучасних українських митців (Л. Дашвар). Також досліджено побутування українських творів у південнослов'янській рукописній традиції, зокрема зааналізовано мовні особливості перекладу Богородичних оповідань І. Галіятовського, здійсненого Самуїлом Бакачичем.

Третій розділ «Лінгвістична інтерпретація сугестійних дискурсів» висвітлює актуальні напрями аналітичних реконструкцій сугестогенних дискурсів, серед яких на особливу увагу дослідників заслуговують публічний, медійний, рекламний, гіпнотичний, політичний у всьому спектрі їхніх семантико-граматичних і структурних складників. У статтях цього розділу схарактеризовано специфіку аналізованих дискурсів у проекції на теоретичні положення комунікативної і сугестивної лінгвістики, психо- та прагмалінгвістики, нейролінгвістичного програмування, дискурсології, лінгвосеміотики, лінгвоконцептології та ін., доведено наскрізну впливовість лінгвальних елементів (від просодичного рівня до синтаксичного) у відповідних дискурсивних сегментах, з'ясовано нейрофізіологічну і психолінгвістичну природу впливової експансії та її контекстуальну специфіку, запропоновано актуальні методи дослідження феномену комунікативного і вербального впливу, виявлено стратегії ефективної комунікації, що в цілому ілюструє основні тенденції розвитку Одеської школи сугестивної лінгвістики.

Колектив авторів монографії «Одеська лінгвістична школа: пріоритетні напрями» сподівається, що теоретичні узагальнення та практичні результати цієї праці прислужаться вченим-лінгвістам, вишівським викладачам української та інших світових мов, фахівцям із прикладної лінгвістики, соціальних комунікацій та допоможуть в укладанні навчальних підручників і посібників, розробці спеціальних курсів, праць лексикографічного характеру, що в цілому сприятиме оптимізації гуманітарної освіти в Україні та підготовці висококваліфікованих філологів.

Автори уклінно дякують високоповажним рецензентам монографії: докторові філологічних наук, професору Київського національного лінгвістичного університету Валюх Зої Орестівні; докторові філологічних наук, професору Херсонського державного університету Олексенкові Володимирі Павловичу; докторові філологічних наук, професору Запорізького національного університету Приходько Ганні Іллівні за підтримку ідей колективної монографії та цінні поради, надані в процесі її укладання.

/ unequal parallel or variable forms and progressive lines of development of modern orthoepy are substantiated.

Oral speech in the orthoepic aspect is considered in the circle of conformity of Ukraine language to the system of literary language, generally accepted and customary in this language norms of pronunciation, stress, intonation and syllable division. Ukrainian orthoepy has variable codified forms, it shows tendencies to converge with orthography, to further phonological differentiation of sounds and to overcome orthoepic parallelisms which are beyond the literary pronunciation norm.

Key words: Ukrainian oral speech, orthoepy, variations, leading tendencies, progressive lines of development.

* * *

УДК 811.161.2'373

А. П. Романченко,

д-р філол. наук, проф.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

професор кафедри української мови та мовної підготовки іноземців

СИНОНІМІЯ Й ВАРІАНТНІСТЬ ОНІМІВ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ ТА ПАРЕМІЯХ

Схарактеризовано особливості синонімії й варіювання власних назв, що функціують у фразеологічних та паремійних одиницях. Здатність вступати в синонімічні відношення й варіюватися мають антропоніми, теоніми, міфоніми, зооніми. Фактичною базою дослідження послугувало 455 одиниць, дібраних із словників та збірок.

Ключові слова: онім, антропонім, теонім, міфонім, фразеологізм, синонім, варіант.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Безмежний фразеологічний і паремійний фонд української мови вивчають у багатьох аспектах: семантичному, структурному, лексикографічному, стилістичному тощо. Значну увагу в українському мовознавстві приділяють студіюванню онімної лексики як елемента реального антропонімікону, так і складника художніх текстів різних жанрів у межах літературної ономастики. Нерідко цікавляться й специфікою функціонування онімів у фразеологізмах та пареміях. Такі студії виконано на перетині ономастики й фразеології. *Актуальність* пропонованого дослідження пов'язана з потребою встановити особливості синонімічних відношень онімів і здатність їх до варіювання в стійких сполуках та висловах.

Аналіз досліджень проблеми. Фразеологічні одиниці і їхні складники активно досліджують Н. Венжинович, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Левченко, Р. Луканинець, К. Мізін, О. Селіванова, Л. Скрипник, В. Ужченко, М. Яцьків та ін. Професорка Н. Венжинович опрацювала фраземіку в контексті лінгвокультурології й встановила засоби вербалізації таких концептів, як ВОДА, СЕРЦЕ, ОКО, БАТЬКО й МАТИ з різними ключовими словами [2]. Дослідниця Р. Луканинець, вивчаючи фразеологізми античного походження, встановила актуальні концепти в картині світу лінгвоспільноти, серед яких зааналізовано й складники різних концептів (ДОЛЯ, СЛАВА, НАТХНЕННЯ, ЧАС, ПРАЦЯ, ЦІННІСТЬ тощо) [4].

У низці статей досліджено як окремі фразеосемантичні поля, наприклад, зоофразеологізми [13], так і проблеми функціонування фразеологізмів у прогнозах погоди Наталки Діденко та денниковій прозі Петра Сороки [11; 13] чи етнопсихолінгвістичні аспекти компаративних фразеологізмів [12]. У першій праці розглянуто фразеологічні одиниці, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з погодними умовами. З'ясовано, що більшість стійких сполук, використовуваних Н. Діденко, стосуються професійної сфери і мають на меті доступно й серйозно чи з гумором подати відомості про очікувані погодні умови. В іншій статті з'ясовано, як фразеологізми здатні реалізувати ядрові етнокультурні коди (соматичний, аксіологічний, артефактний, природний, духовний, інтелектуальний, мистецький) на матеріалі прози non-fiction. Проблеми функціонування онімної лексики частково висвітлено в статті, у якій увагу сфокусовано на можливості імені ставати символом, коли саме ім'я співвідноситься не з якоюсь конкретною особою, а з її діяльністю, походженням, властивостями тощо. Будучи складником національної культури, оніми переносять нас в атмосферу життя народу. Імена з народних переказів і легенд, імена героїв, що їх зафіксовано в народній творчості або згадує історія, функціують у сталих висловах як апелятиви, які лише підкреслюють особливості характеру чи окремі фізичні вади людини, котрій властиві ті самі фізичні чи духовні якості, що й відомому носієві певної мови [15, с. 73-74].

В одній із попередніх розвідок авторки встановлено продуктивні способи семантичного вираження субституційної пари в лексичних фразеоваріантах і визначено такі їхні групи: субституційна пара – синоніми, субституційна пара – тематично однорідні лексеми, субституційна пара – гіперо-гіпоніми. Констатовано, що зв'язки між лексемами-субститутами можуть мати різний ступінь умотивованості: від високого до низького, фразеологічного [10, с. 16]. Опрацьований матеріал для цього дослідження вможливив виокремлення ще однієї активної групи в межах лексичних фразеологічних і паремійних варіантів (субституційна пара – оніми), про що йтиметься нижче.

Метою нашої розвідки є семантико-структурний аналіз онімів в українських фразеологічних та паремійних одиницях. Її основні *завдання* такі: ви-

явити й схарактеризувати частотні власні назви; розкрити специфіку онімів різних розрядів, що вступають у синонімні відношення; описати онімні варіанти, звернувши увагу на продуктивні афікси, що їх творять, та стилістичні можливості відповідних утворень. *Об'єкт* дослідження – фразеологічний і паремійний склад української мови. *Предмет* вивчення – особливості варіантних та синонімних онімів, що функціують в українських фразеологізмах та пареміях.

Джерельною базою пропонованої розвідки послуговували «Фразеологічний словник української мови», упорядником якого є Г. М. Удовиченко [17], «Фразеологічний словник української мови» за редакцією В. М. Білоноженко [18], а також три збірки прислів'їв і приказок [6; 7; 8]. *Фактична база* дослідження нараховує 455 одиниць, із них – 163 фразеологізми та 292 паремії, що містять оніми.

У процесі дослідження прислужилися такі *методи*: аналіз і синтез (для теоретичних узагальнень і систематизації викладу), описовий (для характеристики синонімів та варіантів власних назв), контекстуально-інтерпретаційний (для визначення синонімних відношень онімів), а також елементи словотвірного аналізу (для з'ясування продуктивних і регулярних формантів онімів). *Теоретичне значення* пропонованої розвідки полягає в поглибленому осмисленні природи синонімних відношень та онімних варіацій у стійких сполуках та висловах, а її *практична цінність* – у можливому застосуванні одержаних результатів під час викладання фразеології й пареміології, лінгвокраїнознавства, етнолінгвістики, фольклорної ономастики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Однією з характерних ознак особових імен у складі сталих словесних формул є їхня здатність до варіювання та синонімії. Поява варіантів імен – це живий словотворчий процес, що ніколи не припиняється. Поки існує ім'я, доти будуть існувати і його варіації, котрі допомагають людині висловити найтонші почуття, ставлення до іншої особи, свою приязнь або відразу, симпатію чи антипатію [5, с. 50], адже повнота почуттів вимагає повноти форми, комплексу засобів вираження. П. П. Чучка вважає, що для дослідника антропонімії «вихідним пунктом завжди мусить бути народно-розмовна система, оскільки саме вона є першоосновою всього. Офіційна ж система великою мірою штучна, особливо в тих випадках, коли вона перенесена з одного діалекту на інший чи ... з однієї мови на іншу» [19, с. 18].

Варіанти імен, що входять до складу фразеологічних і паремійних одиниць, групуючись навколо свого стрижневого компонента, утворюють синонімні ряди. Характерною особливістю таких рядів є наявність у них живомовних варіантів імен із різноманітними емоційно-експресивними суфіксами та з різними мотивувальними основами. Залежно від кількості членів, що входять до синонімного ряду, він може бути ширшим чи вужчим.

Найпродуктивнішим онімом, що утворює велику кількість синонімів, є теонім *Бог*. Він може замінюватися словами *Господь, Христос, Аллах*: *щоб тебе Бог (Господь) побив; ради Бога (Христа-Спаса); Боже (Господи) благослови; слава Богу (Аллаху)*. На перший погляд, ці назви не є взаємозамінними, рівноправними за семантикою, навантаженням, адже, скажімо, слово *Аллах* функціює в мусульманському світі. Однак у сталих висловах воно вживається на позначення Бога взагалі незалежно від релігійної належності. Зауважимо, що на наявність синонімних назв натрапляємо лише у фразеологізмах, у той час як майже в усіх пареміях представлений лише теонім *Бог*: *сказав би Богові правду, але чорта боїться; Богу слава, а попу шмат сала; на тобі, Боже, що мені не гоже; і святий Боже не допоможе*.

Велику кількість синонімних імен має вислів за *царя Гороха (Панька, Тимка, Хмеля)*. У казках, прислів'ях, приказках названо багато родичів *Гороха*. Їхні імена варіюються, оскільки часто цього вимагає римування: *за царя Тимка, як була земля тонка; за царя Митрохи, коли людей було трохи; за царя Панька, як була земля тонка*. Взаємозамінними є також зооніми – клички собак: *Сірко, Марко, Гривко, Рябко*: *як Сірко (Рябко) на прив'язі; очей у Рябка (Сірка) позичати; як Сірко (Марко) у пеклі; не кожному собаці ім'я Гривко (Рябко)*. Зоосемізми майже не вживаються, натомість активно функціують згадані зооніми.

Варіантами одного сталого вислову можуть бути оніми, що мають близьку фонетичну організацію: *Баба Параска (Палажка)*, а також імена, функція яких зводиться до номінування будь-якої людини: *вискочити, як Пилип (Кузьма) з конопель*.

Продуктивних способів творення варіантів імен в українській мові є кілька, але основні з них такі: суфіксальний, усічувальний (тобто зворотний чи регресивний) і комбінований (тобто усічувально-суфіксальний, регресивно-суфіксальний). За словами І. І. Ковалика, «основні тенденції в процесі творення здрібніло-пестливих форм особових імен в українській мові, як і в інослов'янських, виявляються переважно в явищах їх суфіксації, і набагато рідше виступає так званий регресивний спосіб словотворення» [3, с. 217].

Найпопулярнішими іменами в Україні раніше були *Іван, Гриць, Ганна*, що належать до традиційних українських антропонімів, і тому вони утворюють найбільшу кількість варіантів, а отже, й формують найколеритніші синонімні ряди: *Іване – не гайся, робиш не робиш – хитайся; циць, Івасю, панів не переслухаєш; не нашого пера пташка у Івашка; захворів Іванко, аж опух від спанку; жінка Йвася боялася: під припічком сховалася; Гриць наварив, Гриць і поїв; смійся, Гривку, дам тобі сливку; чотири свічки спалила, поки Гриця умила, а п'ятий казанець, такий Грицько позанець; казала Ганна, що надія марна; от тобі, Гандзю, книш; як у поле – Анцю в боці коле, як до танцю – вже не коле Анцю*.

Онім *Іван* є найпопулярнішим чоловічим іменем в українському фольклорі. Його популярність пов'язана з тим, що протягом багатьох століть надавання імен було регламентоване святцями. Онім *Гриць* широко побутує у фольклорі й реалізує низку значень. Проте чи не найчастіше Гриць – легковажна особа. Наймення *Ганна*, досить популярне на всій території України, у фразеології репрезентовано чималою кількістю варіантами.

Серед наявних антропонімів у фразеології переважають суто українські імена. Відомо, що сталі словесні формули з іменами людей (прислів'я, приказки, приписи народного календаря, різні римовані приповідки, якими дразнять названих людей, нарахує сотні одиниць, серед яких особливою фразотворчістю відзначаються імена Іван, Григорій, Петро, Семен, Хома, Ганна, Марія, Хима та інші. Ці імена більшою мірою вказують на здатність власної назви узагальнювати [15, с. 75].

Загальновідомо, що Іван має ще й такі варіанти: *Іванко, Іванонько, Іваночко, Іваненько, Іванечко, Іванець, Іванина, Іваник, Іванчик, Іваночок, Іванцьо, Іванько, Іваньо, Іванунь, Івануньо, Івасько, Івасенько, Івасечко, Івасик, Івасьо, Івасюнь, Івасюненько, Івасюнечко, Івасюньо, Івашенько, Івашечко* тощо [16, с. 54], Григорій, Гриць, Грицько – *Григорко, Гриник, Гринь, Гринько, Гриньо, Гриня, Грицай, Грицик, Грицунь, Грицуня, Грицунечко, Грицуньо, Грунь, Грунько, Гриша, Гришко, Ригірко, Ригорко* [16, с. 47], а Ганна – *Ганнонька, Ганночка, Ганка, Ганя, Ганька, Ганнуся, Ганнусенька, Ганнусечка, Ганнуська, Ганнуля, Ганнуленька, Ганулечка, Ганнулька, Ганнуня, Ганнуненька, Ганнунечка, Ганнунейка, Ганнушка, Гануся, Гануська, Ганулька, Гандзюня, Гандзюненька, Гандзюнечка, Ганця, Ганцюня, Ганцуня, Аня, Аннуся, Аннуня, Анниця, Анничка, Анка, Анюта, Анютонька, Анюточка, Анютка* тощо [16, с. 113]. Розмовно-побутова система імен охоплює скорочені, здрібніло-пестливі та згрубіло-зневажливі варіанти, що цілком логічно відображено у фольклорі, зокрема фразеологізмах, пареміях.

Для творення здрібніло-пестливих варіантів імен використовують різноманітні суфікси, що додають як до офіційних імен, так і до їхніх усічених варіантів. Найбільш продуктивним є суфікс *-к(о), -к(а)*: Андрій – Андрійко, Іван – Іванко, Матвій – Матвійко, Ілля – Ілько, Хома – Хомка, Федора – Федорка; Григорій – Гриць – Грицько, Леонтій – Левко, Онисій – Онись – Онисько, Захарій – Захар – Захарко (*Засмієсь, Андрійку, дам тобі копійку; не вилаєш любистком, то й покохалась з Ониськом; їж, Левку, хоч і глевко*).

Деривати із суфіксом *-к(о)* дуже давні. В українських пам'ятках вони фіксуються вже в XIV–XV ст., і первісна функція названого афікса справді демінутивна, але ця демінутивність втрачається ще в давньоруській мові Тож у деяких жіночих іменах суфікс *-к-* теж втратив здрібніло-пестливий відтінок і набув нейтрального забарвлення: Параска (від Параскева), Домашка (від Домна), Мелашка (від Меланія), Одарка (від Одарія) (*Хто до кого, а я до Па-*

раски, бо у мене чортма штанів, а в неї запаски; і мох, і трава, і Мелашка крива). Такі імена в актових книгах часто фіксуються як офіційні, що рівноправно співіснують з їхніми повними формами.

Серед інших суфіксів, за допомогою яких творяться імена, функціює **-ц(я)**, який частіше додають до усіченої основи, рідше – до повної: Ганна – Гандзя – одзвінчений варіант цього суфікса – (*От маєш, Гандзю, книш, тобі грають, а ти спиш*); **-ушк(о)**: Андрій – Андрушко (*З нашого Андрушка ні м'ясо ні юшка*); **-ошк(а)**: Антін – Антошка (*Антошку, з'їж картошку, та не з'їж ложку*).

Неоднозначну суб'єктивну оцінку має менш продуктивний суфікс **-ух / -юх(а)**. Поряд із негативним забарвленням залежно від віку іменованого варіанти імен із цим суфіксом можуть виражати пестливий, фамільярний відтінок [1, с. 80; 5, с. 59]. У досліджуваних нами висловах оніми з таким суфіксом мають негативну конотацію, що впливає із загального контексту: *зібралися два Андрухи: один сліпий, другий глухий; заробив наш Дмитруха: два рази в шию і раз поза вуха*. Найпродуктивнішими є позитивно оцінні суфікси, рідше функціують негативно оцінні суфікси.

Певну продуктивність має регресивний (усічувальний) спосіб творення варіантів імен: Миколай – Микола, Федір – Федя, Онисій – Онись, Галина – Галя, Лукерія – Луця (*Не буде Галя, буде друга; всім богам по чоботях, а Миколі лисому шапку плісову*). Такі варіанти можуть утворюватися як від повних форм, так і від вже скорочених варіантів: Терезія – Тереза – Теря, Климентій – Климент – Клим (*де піде Теря, все їй зірка вечере; говори, Климе, нехай твоє не згине*). В українських фразеологізмах та пареміях наявні також приклади антропонімів, що утворилися регресивно-суфіксальним способом, але їх небагато: Анастасія – Настя – Наця, Агапія – Гафія – Гапа, Ганна – Анна – Анка.

Деякі імена, що є офіційними, можуть змінювати у своїй основі голосні звуки: Антон – Антін, Артем – Артим, Тихон – Тихін, Пархом – Пархім, Яков – Яків тощо (*не журиться Антін об тім: батько вмирає, а він коржі вминає; відважний Артим іде сміло у воду і дим*).

Онімна субституція апелятивів у фразеологічних одиницях також доволі поширене явище в засобах масової інформації, де акцент роблять на зумовленості заміни відповідним контекстом [9, с. 382]. Такі субститути адаптовані до контексту, є певними узагальненими словами, що виконують роль апелятивів із певною стилістичною маркованістю.

Висновки та перспективи дослідження. Дериваційні та синонімічні можливості оніми виявляють у таких розрядах, як антропоніми, теоніми, зооніми, міфоніми. Варіанти імен і синонімічні назви здебільшого з'являються там, де необхідно зберегти риму, чи у випадках, коли вони вжиті в узагальнювальному значенні *людина, чоловік, жінка, собака*. Оніми ж, які переважно

позначають одиничне поняття, не мають варіантів. Найголовнішим критерієм частотності використання власних назв є, безсумнівно, їхня загальноновживаність та загальновідомість. Крім того, оніми мають яскраво виражене функційне навантаження, володіють прихованим асоціативним тлом, відбивають соціальні параметри, характеризуються особливим звуковим складом, здатні відображати історичну епоху.

В усному мовленні завдяки розглянутим вище способам і засобам словотворення утворюється велика кількість живих варіантів імен. Звичайно, більшість їх – це емоційно забарвлені імена, завдяки яким мовець має змогу виражати суб'єктивну оцінку, своє ставлення, зокрема пестливість, фамільярність, зневагу, до називаної особи. У зв'язку з цим сфера функціонування таких імен обмежена усним варіантом. Синонімія та варіантність онімної лексики, уживаної у фольклорних текстах, у тім числі у фразеологізмах та пареміях, відбиває передусім частотність і затребуваність імен та їхню здатність набувати узагальненого значення, широкі можливості для вираження емоційності з певним стилістичним забарвленням.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні онімів інших розрядів на ширшому фольклорному матеріалі.

Література

1. *Вербовецька О. С.* Неофіційна антропонімія Тернопільщини : дис. ... канд. філол. наук. Тернопіль, 2016. 366 с.
2. *Венжинович Н. Ф.* Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології : монографія. Ужгород : ФОП Сабов А. М., 2018. 463 с.
3. *Ковалик І. І.* Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення). *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ : Наук. думка, 1965. С. 15-22.
4. *Луканинець Р.В.* Фразеологізми античного походження в українській мовній картині світу: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дрогобич, 2014. 25 с.
5. *Павелко С. П.* Неофіційні жіночі найменування в антропоніміконі Гуцульщини. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2002. Вип. 6. С. 50-62.
6. *Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми*. Київ : Наук. думка, 1991. 439 с.
7. *Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру*. Київ : Наук. думка, 1990. 528 с.
8. *Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини*. Київ : Наук. думка, 1989. 480 с.

9. Романченко А. П. Індивідуально-авторська інтерпретація фразеологічних одиниць у засобах масової інформації. *Слов'янський збірник*. Київ : Видавничий центр Дмитра Бураго, 2012. Вип. 17. Ч. I. С. 380-386.
10. Романченко А. П. Лексичні фразеоваріанти як складники узуальної фразеології. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ПолиПринт, 2020. Вип. 27. С. 13-20.
11. Романченко А. П. Лінгвокогнітивний складник мовної особистості синонітика. *Вчені записки Таверійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Київ : Гельветика, 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 38-43.
12. Романченко А. Психолінгвістичні та етнокультурні параметри компаративної картини світу українців. *Lingua Montenegrina*. Cetinje, 2023. Br. 32. С. 79-96.
13. Романченко А. П. Фразеосфера елітарної мовної особистості Петра Сороки: етнокультурне та особистісне. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич : Гельветика, 2020. С. 223–228.
14. Романченко А. П. Ядро, центр та периферія українських зоофразеологізмів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород : П. П. Данило С. І., 2020. Вип. 2 (44). С. 299-303.
15. Романченко А. П., Андоньєва О. І. Своєрідність функціонування онімів у фразеології. *Записки з ономастики*. Одеса : Астропринт, 2002. Вип. 6. С. 72-80.
16. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник. Київ : Наук. думка, 1986. 311 с.
17. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: в 2 т. Київ : Вища шк., 1984. Т. 1. 304 с.; Т. 2. 289 с.
18. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / за ред. В. М. Білоноженко. Київ : Наук. думка, 1999. 984 с.
19. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена) : Конспект лекцій. Ужгород : Вид-во УДУ, 1970. 104 с.

A. P. Romanchenko,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

Department of the Ukrainian language and language training for foreigners

SYNONYMY AND VARIATION OF ONYMS IN PHRASEOLOGICAL UNITS AND PROVERBS

The article characterizes the peculiarities of synonymy and variations of proper names functioning in phraseological units and proverbs. Anthroponyms, theonyms, mythonyms and zoonyms have the ability to vary and to enter into

synonymous relations. 455 units selected from dictionaries and collections served as the factual basis of the study.

Key words: onym, anthroponym, theonym, mythonym, phraseological unit, synonym, variant.

* * *

УДК 811.161.2:82-4:[37.016: 81-028.31

С. В. Дмитрієв,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземців

ЕСЕ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НУШ

У статті розглядається питання адаптації жанру есе у структуру робіт з розвитку мовлення в середніх і старших класах та роль цього різновиду роботи у формуванні комунікативної компетентнісної парадигми здобувачів освіти Нової української школи. Особливу увагу приділено методології підготовки до виконання есе, структурним та ціннісним складовим твору. У дослідженні подається класифікація есе та вимоги до змісту окремих типів робіт; актуалізується роль есе в демократизації комунікативної компетентності здобувачів освіти НУШ.

Ключові слова: есе, вільне есе, формальне есе, комунікативна компетентність, компетентності, компетентнісний підхід, зміст освіти, розвиток мовлення.

Стратегія НУШ передбачає розвиток діяльнісної змістової лінії в різних комунікативних сферах освіти. Основним завданням сучасної лінгводидактики є перехід від теоретичних знань до вміння використовувати їх у практичній діяльності, реалізуючи компетентнісні парадигми в повсякденні та впродовж життя. Одним з найефективніших способів транспортування мовленнєвих знань умінь та навичок у практичну площину є постійне використання на уроках розвитку мовлення есе. Його використовують у лінгводидактиці НУШ з 2018 року, але проблема методологічних підходів до підготовки й системи проведення майже не досліджена. Саме тому вважаємо обрану тему актуальною й важливою. Уроки розвитку комунікативних умінь і навичок – чи не найдавніший тип лінгводидактичної діяльності в навчальних закладах. Ще в V столітті до нашої ери піфагорієць Емпедок заклав осно-